

ПАРТИЗАНСЬКІ КОЛЕКЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Щоденники

ПАРТИЗАНСЬКІ КОЛЕКЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ
СВІТОВІЙ ВІЙНІ

УДК 069.51(477-25-4):[94:355.425.4](477)1939/1945”
ББК 79.1(4Укр-2К)+63.3(4Укр)622.5
НЗ4

Партизанські колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні. Щоденники / Ін-т історії України НАН України, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2015. – 304 с.

ISBN 978-617-7158-07-2

У науково-документальному виданні вперше публікуються повні версії щоденникових записів учасників радянського руху Опору в Україні – Ф.П. Ткаченка, М.С. Шеремета, Я.В. Башмака, К.С. Степанова та П.Я. Химича. Щоденники віддзеркалюють різні сторони «малої війни»: протистояння підрозділам окупаційних військ, загонам допоміжної місцевої поліції, воякам – членам українського національно-визвольного руху; дають змогу повніше реконструювати соціальні відносини між партизанами та різними верствами населення окупованої України; розкривають особливості повсякдення, побуту й дозвілля бійців партизанських загонів.

Книга розрахована на науковців, краєзнавців, викладачів та студентів, усіх, хто цікавиться вітчизняною історією періоду Другої світової війни.

Редакційна колегія

В.А. Смолій, І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (керівник проекту),
О.Є. Лисенко (науковий редактор), І.К. Патриляк, В.М. Сімперович (відповідальний редактор)

Рецензенти

В.І. Кучер, доктор історичних наук, професор,
В.С. Лоцицький, кандидат історичних наук, доцент

Автори та упорядники

Л.В. Легасова, О.П. Білоус, В.А. Гедз, В.І. Смірнова, В.Л. Третяк

Науково-допоміжна група

Т.В. Губань та О.В. Спасіченко (коректори), Т.М. Погоріла,
С.В. Нікітіна (верстка), А.Ф. Малород та Л.М. Петухова (комп'ютерний набір)

Затверджено до друку вченою радою Інституту історії України НАН України, протокол № 7 від 29 вересня 2015 р., та вченою радою Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, протокол № 8 від 30 вересня 2015 р.

ISBN 978-617-7158-07-2

© Національний музей історії України
у Другій світовій війні.
Меморіальний комплекс
© Автори статей

З М І С Т

Валерій Смолій Вступне слово	4
Любов Легасова Від упорядників	6
Олександр Білоус Партизанські щоденники: історіографічний та археографічний аспекти	9
Валентина Смірнова Партизанські щоденники: джерелознавчо-оглядовий контент (на матеріалах фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні)	19
ЩОДЕННИКИ	
Ф.П. Ткаченко Щоденник командира роти (30 квітня 1942 р. – 17 квітня 1944 р.)	41
М.С. Шеремет В тилу ворога (6 березня – 1 квітня 1943 р.)	147
Я.В. Башмак (Яків Баш) Все, що бачив, про що чув (13 червня – 5 липня 1943 р.)	191
К.В. Степанов Дневник (26 вересня 1943 р. – 25 березня 1944 р.)	229
П.Я. Химич Дневник (12 лютого – 20 липня 1944 р.)	261
Іменний покажчик	281
Географічний покажчик	287
Список умовних скорочень	303

ВСТУПНЕ СЛОВО

Феноменологія Другої світової війни зіткана з густого мережива суперечливих, дихотомічних за своєю природою, розвитком і наслідками подій. Це створює надзвичайно придатний ґрунт для появи різного роду версій, окремі з яких формуються у міфи, що віддаляють від розуміння справжнього стану речей і надають колективній пам'яті химерного вигляду, а офіційним комеморативним акціям – вибіркової церемоніальності, надто залежної від внутрішньої і зовнішньої політичної кон'юнктури.

Складність ситуації полягає в тому, що деконструкції одних міфів супроводжуються появою на їхньому місці інших. На жаль, у цьому процесі задіяні не тільки певні ідеологічні та спеціальні служби, публіцисти, журналісти, аматори, а й деякі заангажовані професійні історики, для яких політичні симпатії і соціальний корпоративізм є вищими від наукових рацій.

Одним із теоретично важливих сегментів «великого міфу війни», сконструйованого ще за часів Й. Сталіна, стала «всенародна боротьба в тилу ворога». До краю перенасичена перебільшеннями, глорифікацією, фігурами замовчування неімпозантних епізодів, а то й відвертою фальсифікацією фактів, ця сторінка протистояння нацистським окупантам була покликана стати однією з несучих конструкцій офіційної радянської концепції війни з усіма її відомими атрибутами.

За цих умов мемуарний жанр перетворився зі способу фіксації реальних подій на інструмент маніпуляцій із метою самоствердження окремих керівників партизанського руху, засіб здобуття певного соціального статусу. А накладання на самоцензуру ще й обмежень з боку ідеологічного апарату здебільшого спотворювало події до непізнаваності. Ці обставини спричинили девальвацію цього виду історичних джерел.

Через те підвищену зацікавленість викликала публікація повних версій щоденників С.А. Ковпака, С.В. Руднева, М.М. Попудренка, М.І. Наумова, М.І. Шукаєва, Г.В. Балицького, що дала змогу по-новому поглянути на деякі епізоди партизанської дійсності, стосунки між командирами окремих з'єднань та між ними і «Великою землею» (УШПР, ЦК КП(б)У, армійським командуванням).

Не менш важливим слід вважати те, що зі щоденників будні «народних месників» постають у всій їхній складності: з виснажливими переходами, рейдами, зимівками, жорстокими сутичками з ворогом, подвигами і дезерцією, негативними моральними явищами. Так, серед останніх рядків щоденника С.В. Руднева від 23 липня 1943 р. читаємо: «У лісі страшно холодно і сиро. Настрій сьогодні чомусь особливо важкий. Відчувається величезна фізична і психічна

втома. Два роки у незбагнених умовах, важкі природні й метеорологічні умови, щоденно виняткове нервово напруження – все це дає себе знати...».

Упорядники цього видання підготували для читача повні версії щоденників Ф.П. Ткаченка, М.С. Шеремета, Я.В. Башмака, К.В. Степанова, П.Я. Химича.

Щоденниковий літопис передусім цінний тим, що не тільки передає атмосферу окупаційного «нового порядку», а й сприяє реконструкції партизанського мікросвіту в усіх його проявах. Ця антропологічна домінанта перетворює щоденники, що публікуються без купюр, на надзвичайно пізнавальне й промовисте свідчення воєнної доби, насичене особистісними, незрідка доволі суб'єктивними та безпосередніми оцінками.

Попри те, що цей вид джерел не може слугувати підставою для узагальнених, універсальних оцінок, без нього неможливо відтворити адекватну картину радянського руху Опору.

Щоденникам, що публікуються, притаманна ще одна особливість – скидати романтизований флер із подій воєнного протистояння й показувати, наскільки насправді важкими були обставини «малої війни» по той бік фронту. Між рядками цих записів уважний читач може знайти відповідь на питання, наскільки результативними були дії партизанських формувань і чому деякі історики називають їх «війною невикористаних можливостей».

Власне, цими чинниками й обумовлюється евристичний потенціал і наукова цінність видання.

ВАЛЕРІЙ СМОЛІЙ,
директор Інституту історії України НАН України,
академік НАН України

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Пізнання минувшини – процес нескінченний і багатограний. Пояснюється це самим предметом історичної науки, зорієнтованим на пошуки шляхів об'єктивної реконструкції подієвого полотна в усій його багатовимірній повноті, фактологічному розмаїтті та соціальній поліхромності. Отже, і сімдесят років по тому, як закінчилася Друга світова війна, залишається багато питань щодо вивчення, переосмислення та неупередженого відтворення всіх її аспектів та наслідків.

Очевидно, що для сучасного дослідника максимальне наближення до відтворення подій минулого лихоліття важливе й завдяки широкому використанню таких альтернативних документальних джерел, як письмові та усні спогади, щоденники, епістолярій, зокрема з музейних фондів. У цьому сенсі особливої уваги заслуговують колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні. Загалом його фондові зібрання, які постійно поповнюються, нараховують близько 400 тис. музейних предметів – музейних реліквій, архівної документалістики та автокомунікативних джерел. Вони є підґрунтям наукових, історичних і національно-патріотичних засад усіх видів діяльності музейної інституції. Акумуляований джерельно-документальний масив повною мірою покликаний репрезентувати темарійне розмаїття Другої світової війни, сформувані комплексну картину героїзму, жертвовності й трагедії народу України, показати антинацистський рух Опору, акцентувати повсякденний зріз воєнного буття тощо. Лише за останні роки з цієї музейної скарбниці в український та світовий науково-комунікативний простір уведено близько 50 тис. одиниць автентичних музейних предметів, зокрема й документів особового походження – мемуарів, спогадів, щоденників та листів. З-поміж них окремою групою вирізняються щоденникові записи, що розкривають безліч різноманітних питань, однак здебільшого подають воєнні реалії крізь призму особистого бачення та сприйняття, слугують специфічним джерелом вивчення суспільно-політичного, культурно-ментального, побутового, емоційного, опосередкованого людською особистістю, погляду на історичний процес. Джерелознавчий аналіз таких матеріалів дає можливість відчутти ту складну епоху, проникнути у свідомість і підсвідомість авторів та дійових осіб, збагнути духовний світ індивідуальності та особистої людської долі. Щоденникові джерела відображають чимало нових відтінків на строкатому та суперечливому тлі історичних фактів Другої світової війни, відкривають невідомі грані та заповнюють маловідомі лакуни, допомагають їх реконструювати, «розбавляють» думками, оцінками й роздумами учасників та сучасників конкретних подій.

Науково-документальне видання «Партизанські колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні. Щоденники» продовжує серію, присвячену фондовим зібранням Меморіалу з теми радянського руху Опору.

Оригінальність видання полягає в тому, що вперше до наукового обігу вводяться повні версії тих щоденникових записів партизанів та свідків «малої війни» в Україні в 1941 – 1944 рр., які, сподіваємося, дадуть нові імпульси дослідницьким зусиллям у цьому тематичному сегменті, сприятимуть кращому розумінню атмосфери тогочасної доби. У цьому контексті зазначимо, що щоденниково-мемуарна спадщина періоду Другої світової війни є доволі значною за обсягом й інформативним потенціалом. Як у радянську добу, так і в часи незалежної України публікувалися різноманітні щоденники та спогади (як правило, вони базувалися на основі щоденникових записів), пов'язаних з учасниками радянського руху Опору. Проте варто зауважити, що в СРСР публікація подібних джерел відбувалася в рамках жорсткого політико-ідеологічного диктату правлячої Комуністичної партії, а в багатьох випадках – на «замовлення». Цілком зрозуміло, що джерелознавча евристика за таких умов спиралася винятково на принцип «партійності», а тому відбір щоденників для публікації здійснювався заангажовано, в руслі існуючих пропагандистсько-ідеологічних схем. У незалежній Україні археографічно-евристичний арсенал відбору щоденникових джерел зазнав кардинальних змін, позбувся політичних викривлень та ідеологічних штампів. Однак, попри певні здобутки в публікації та дослідженні щоденників воєнної доби загалом та щоденникових записів радянських партизанів зокрема, порушена проблема залишається недостатньо вивченою.

Саме тому цінність пропонованих оригінальних (без втручання «замовників» і цензорів) щоденникових літописів партизанських командирів середньої ланки К.В. Степанова, Ф.П. Ткаченка та П.Я. Химича, відряджених у тил ворога українських письменників Я.В. Башмака та М.С. Шеремета полягає в тому, що, по-перше, усі вони мають виразний відбиток внутрішнього світу їхніх авторів, власного бачення та розуміння перебігу подій «малої війни»; по-друге, ці джерела віддзеркалюють багато «мікроісторичних» аспектів, пов'язаних з історією нацистської окупації та радянського руху Опору в Україні. Різні за обсягом, змістовністю, саморефлексією авторів, стилем викладення та мовною культурою, вони органічно взаємодоповнюють, створюючи неповторну, драматичну й часом неоднозначну палітру подій, що відбувалися в з'єднаннях під командуванням М.І. Наумова, О.М. Сабурова, О.Ф. Федорова впродовж 1942 – 1944 рр.: їхні успіхи й досягнення, прорахунки й помилки, проблеми внутрішньопартизанського життя. Автори не лише ретельно фіксують численні факти про спалені українські села, реалії протистояння

між партизанами та загонами допоміжної місцевої поліції, жорстоких сутичок з підрозділами окупаційних військ, складних відносин із місцевим населенням, боротьби з учасниками національно-визвольного руху, а й розмірковують та аналізують їх із позицій власного життєвого досвіду й світоглядних орієнтирів. Звідси – зацікавленість до щоденників як одного із засобів соціальної комунікації та малодослідженого джерельно-інформаційного масиву, що створює переконливу основу для нових ракурсів осмислення радянського руху Опору, його антропологізації, актуалізації подієвого полотна у вимірі повсякдення.

Пропоноване видання – перше в науковій спадщині та розлогій бібліографії колективу Національного музею, результат його багаторічної пошукової і науково-дослідницької роботи. Воно дало змогу заповнити численні інформаційні лакуни, виявлені в процесі первісного археографічного опрацювання цих джерел. У книзі вміщено стислі біографічні довідкові відомості про кожного з авторів, здійснено історіографічну, археографічну та джерелознавчу розвідки з теми.

Тексти щоденників, розміщених у хронологічному порядку, наводяться без купюр, мовою оригіналу (українською та російською), зі збереженням специфічної стилістики й лексики авторів. Підкреслення (виділено курсивом) або перекреслення слів чи фрагментів тексту, зроблені авторами щоденників, збережено. Документальну частину видання супроводжують коментарі до прізвищ і маловідомих географічних назв (населені пункти, до ідентифікації яких є певні сумніви, виділені курсивом). Редакційні вставки, зроблені упорядниками, взяті у квадратні дужки.

Науково-довідковий апарат праці становлять іменний та географічний покажчики (перелік населених пунктів поданий за просторово-регіональною конфігурацією сучасного адміністративно-територіального поділу України), список умовних скорочень.

Сподіваємося, що видання стане у пригоді не лише історикам-науковцям, а й усім, хто не байдужий до минулого, сучасного та майбутнього України.

ЛЮБОВ ЛЕГАСОВА,
заступник генерального директора з наукової роботи
Національного музею історії України у Другій світовій війні

Федір Павлович Ткаченко (1914 р. – 1994 р.)

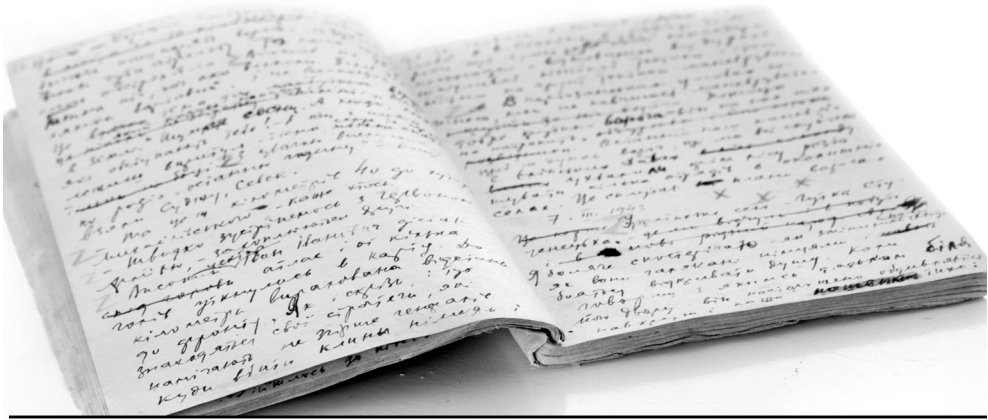
Щоденник командира роти
30 квітня 1942 р. – 17 квітня 1944 р.

Народився на Чернігівщині. Закінчив Глухівський технікум механізації сільського господарства. Проходив службу в лавах Червоної армії, працював на різних посадах у Чернігівській області та на Тернопільщині.

На фронтах німецько-радянської війни з першого дня. Лейтенант, командир автопаркового взводу 16-го залізничного батальйону 25-ї залізничної бригади Південно-Західного фронту. Учасник Київської оборонної операції. Потрапив у оточення. З листопада 1941 р. – командир відділення обласного партизанського загону ім. Й.В. Сталіна; із серпня 1942 р. – командир взводу (роти) партизанського загону ім. Щорса № 1 першого Чернігівського з'єднання партизанських загонів; у квітні 1944 р. – помічник комісара з комсомольської роботи Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання.

По війні жив і працював у Львові.

* Зображення оригіналу щоденника, що зберігається у фондозбірні Меморіалу.

Микола Спиридонович Шеремет (1906 р. – 1986 р.)

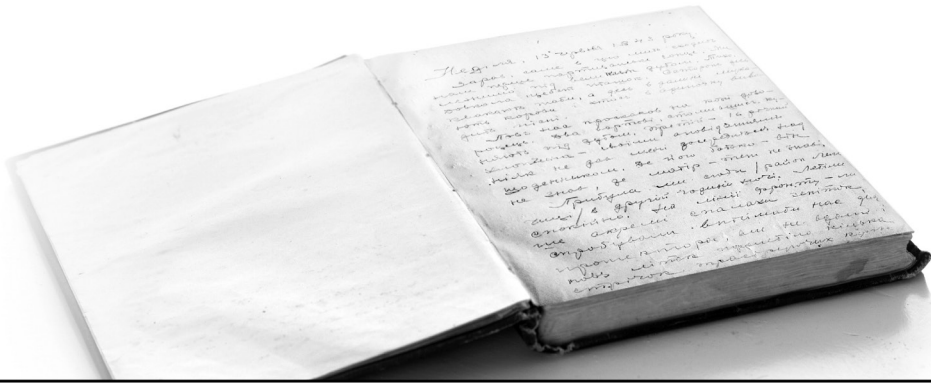
В тилу ворога 6 березня – 1 квітня 1943 р.

Народився в м. Могильов (нині Республіка Білорусь). Закінчив Київський інститут народної освіти (КІНО). Член Спільноти письменників СРСР. Працював у ЗМІ.

Воював з першого дня німецько-радянської війни. Військовий кореспондент газети «Комуніст» на Південно-Західному та Південному фронтах. Учасник оборони Києва та Харкова. У 1942 – 1943 рр. перебував у складі Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання. Капітан, член редколегії, заступник редактора газети «Радянська Україна».

По війні жив і працював у Києві.

* Зображення оригіналу щоденника, що зберігається у фондозбірні Меморіалу.

Яків Васильович Башмак (1908 р. – 1986 р.)

Все, що бачив, про що чув
13 червня – 5 липня 1943 р.

Народився на Херсонщині. Закінчив Київський державний університет, аспірантуру. Член Спілки письменників СРСР. Помічник заступника голови Раднаркому УРСР.

На фронті – з першого дня війни. Учасник оборони Києва та Харкова. У жовтні 1941 р. увійшов до складу оперативної групи Військової ради Південного фронту. Із серпня 1942 р. – помічник начальника розвідувального відділу ЦШПР (УШПР). У червні – липні 1943 р. – у службовому відрядженні в тилу ворога (Сумське, Житомирське, Вінницьке партизанські з'єднання, з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів та інші). Учасник визволення Києва. Капітан, представник УШПР при Військовій раді 1-го Українського фронту.

По війні жив і працював у Києві.

* Зображення оригіналу щоденника, що зберігається у фондозбірні Меморіалу.

Калістрат Вікторович (Вікентійович) Степанов
(1915 р. – ?**)

Дневник

26 вересня 1943 р. – 25 березня 1944 р.

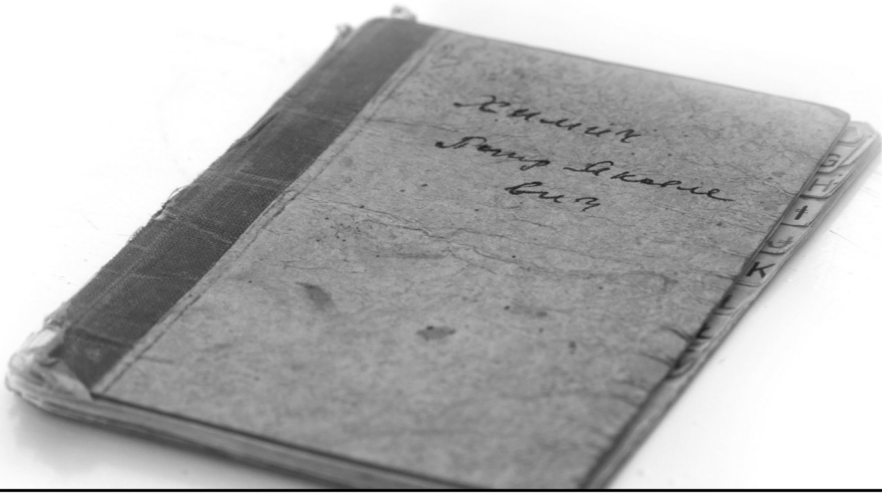
Народився в Казахстані. Закінчив Омський фінансово-економічний інститут (Російська Федерація). Банківський службовець.

У червні 1941 р. призваний до лав Червоної армії. Учасник Московської битви. Закінчив Школу особливого призначення УШПР (осінь 1942 р.). Начальник служби зв'язку першого Чернігівського з'єднання партизанських загонів. З лютого 1943 р. – комісар партизанського загону ім. М.С. Хрущова, з вересня 1943 р. до березня 1944 р. – командир Київського партизанського загону з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів.

По війні жив і працював у Херсоні.

* Зображення оригіналу щоденника, що зберігається у фондозбірні Меморіалу.

** Дата смерті встановлюється.

Петро Якович Химич (1913 р. – ?)**

Дневник

12 лютого – 20 липня 1944 р.

Народився в м. Київ. Службовець.

На фронті – з першого дня німецько-радянської війни. Потрапив у оточення. У 1942 – 1943 рр. – учасник київського підпілля, боєць партизанського загону під командуванням Я.М. Кузнеця (Київщина). З вересня 1943 р. – політрук роти Київського партизанського загону; з лютого 1944 р. – командир відділення комендантського взводу партизанського загону ім. М.С. Хрущова з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів. Після розформування з'єднання у квітні 1944 р. направлений на навчання до офіцерської школи в м. Ніжин. 20 липня 1944 р., згідно з наказом УШПР, призначений начальником штабу партизанського загону під командуванням І.М. Діброви. 8 серпня 1944 р. у складі оперативної групи десантований у Словаччину. Учасник Словацького національного повстання. Із серпня до жовтня 1944 р. – начальник штабу Чехословацької партизанської бригади ім. Я. Налепки.

По війні жив і працював у Києві.

* Зображення оригіналу щоденника, що зберігається у фондозбірні Меморіалу.

** Дата смерті встановлюється.